

EKONOMIKANIN PAYDA BOLIWI HAM PAN SIPATINDA QALIPLESIVI

Kazaxbaeva Mexriban Jamalatdin qizi

*Ajiniyaz atindagi NMPI Pedagogika fakulteti mektep menedjmenti
1-kurs studenti*

Aytmuratova Albinur Xalmurat qizi

*Ajiniyaz atindagi NMPI Pedagogika fakulteti mektep menedjmenti
1-kurs student*

Quwani'shbaeva Gu'lzada On'g'arbay qizi

*Ajiniyaz atindagi NMPI Pedagogika fakulteti mektep menedjmenti
1-kurs student*

Annotaciya: Ayyemgi zamanda zarurlikler sebebli ekonomikanin payda boliwi ham pan sipatinda qalipesiwi haqqinda

Tayanish sozler: Ekonomika, Bobil, Greciya, Mesopotamiya, Xammurapi, Ksenofont, Mikroekonomika, makroekonomika, resurs

Biz g'arezsiz jane rawajlanip baratirg'an ja'miyette jasamaqtamiz. A'tirapqa na'zer salsan'iz jan'a tovarlar ha'm xizmet tu'rlerinin' payda bolip atirg'anlig'i adamlardin' jan'a zatlarga bolg'an talablardin' artiwi, kosheler, qalalar, awillardin' jan'asha ko'rinis berip atirg'anlig'inin' gu'wasi bolasiz.

Ekanomika ja'miyet turmis tarawlarinan en' o'zgeriwshen'i bolip esaplanadi. Sebebi adamlardin' jaqsi jasawi ushin za'ru'r shart-sharayatlardi ha'r ku'ni jaratip bariwi za'ru'r. Tabiyatta tayar halinda nan, kiyim-kenshek joq. Insan tabiyatta gezlespeytug'in barliq na'rselerdi o'zi jaratiwga ma'jbu'r. Ol usi maqsette tabiyat qushag'inda ekonomika dep alatug'in ulken xojaliqti juzege keltiredi.

Ekonomika-insanlardin tu'rli o'nimlerde islep shig'ariw, bo'listiriw ha'm tutiniw waziypasin orinlawga bag'darlang'an xizmetler sistemasi. Ekonomikani ju'rgiziw, yag'niy ekonomikalik proceslerdi basqariw mashqalasi menen adamlar a'yyemnen tanis bolg'an. Kimdir tovarlar yamasa xizmetler islep shig'ariw, jetkiziw ham tarqatw menen shug'illanar eken ekonomikanin malim bir turi bar edi desek asira aytqan bolmaymiz; jamiyetler osiwi ham quramalilasawi menen ekonomikalarda, Shumer tavar pullarına tiykarlangan keñ kólemli ekonomikanı rawajlantirdi, Bobilliklar ham olarga qońsilas qala shtatları bolsa, biz oylaganimizday, qarız haqqindagi qağıydalar/nizamlar, yuridikaliq shartnamalar ham isbilermenlik ameliyatına tiyisli nızam kodeksları kózqarasınan keyinirek ekonomikanın eñ ayyemgi sistemasın islep shıqtı.

Bobilliklar ham olardin qala -mámleket qońsilasları házirgi waqıtta qollanilip atirgan puqaraliq jamiyeti (huqıq) túsiniqleri menen salıstırılátuğın ekonomika

formaların islep shıqtı.Olar sud, qamaqxanalar hám húkimet jazıwları menen toldırılğan birinshi málim kodlanğan huqıqıy hám basqarıw sistemalardı islep shıqtı.

Áyyemgi ekonomika tiykarınan o'zbasımshalıq dıyxanshilikka tiykarlanğan edi.Shekel birinshi bolıp semit xalıqları tárepinen isletiletuǵın salmaqlıq hám pul birligine belgi etedi. Bul termindin birinshi qollanıwı eramızǵa shekemgi 3000-jıllarda Mesopotamiyadan kelgen hám gúmis, bronza, mıs hám basqalar sıyaqlı metrikada basqa bahalar menen baylanıslı bolğan arpanin ayırıqsha massası dep ataladı. Arpa/shekel daslep pul birligi hám salmaqlıq birligi edi, tap Britaniya funti daslep bir funt gúmis massasın ańlatıwshı birlik bolğan.

Kópshilik adamlar ushın tovarlar almasıwi social munasábetler arqalı júz bergen. Bazarlarda basma-bas almasıwlağan sawdagerler de bar edi. Házirgi anglichan „ıqtisod“ sózi payda bolğan Áyyemgi Greciyada kóp adamlar erkin iyeleriniń qullari bolğan Ekonomikalıq tartıs kemshilik menen baylanıslı edi.Greciyada eki min' jil burin "EKONOMIKOS" (awdarması-"u'y xojalıg'in ju'rgiziw o'neri) dep atalatug'in ekonomikaga baylanisli birinshi Ksenofont ta'repinen jazilg'an."EKONOMIKA" so'zi usi kitap atinan kelip shiqqan.Ha'zirgi waqıtta ekonomika pa'ni tek g'ana u'y xojalıg'in emes,pu'tkil bir ma'mleket,ha'tte du'nya xojalıg'in ju'rgiziw jol jobalari haqqindag'i ilim sipatında tu'siniledi.Ekonomika pa'ni adamlardin' ekonomikalıq o'nimlerdi jaratiw procesindegi iskerligin o'z-ara munasibetlerin u'yretetugin pa'n sanaladi.Ksenofont (eramizdan aldingi 430-356-jıllarda jasag'an)-grek tariyxshisi ha'm filosof.Ksenofont ekonomika pa'nine baylanisli bir neshe shig'armalar jazgan.Ksenofont ekonomika ilimi tariyxına miynet bolistiriwinin' a'hmiyeti,onin' bazar quni,onin' paydalilig'i ha'm almasıwlilig'ina baylanisli ekenligin,puldin' sheksiz ko'lemde toplaw mu'mkin bolg'an arnawli tovar ekenligin birinshi bolıp tu'sinik bergen shaxs sipatında kirgen.Zamanago'y ekonomika pa'ni mikroekonomika ha'm makroekonomika dep atalg'an bo'limlerge bo'linedi.

Mikroekonomika-jeke aling'an shan'araq,ka'rxana,taraw ekonomikasın u'yrenedi.Makroekonomika bolsa,mamleket kolemindegi ekonomikani uyrenedi.

- Ekonomika – insannin' jasawi ha'm kamal tabiwinin' birden-bir usili.
- Ekonomikanin' quramliq bolekleri: ta'biyat adamlar ha'm adamlar ta'repinen jaratilg'an barli'q zatlar.
- Ekonomikalıq process basqishlari: wo'ndiris, bo'listiriw, almaslaw ha'm paydalaniw.
- Mikroekonomika ha'm makroekonomika ekonomika pa'ninin' quramliq bo'lekleri.
- Ekonomikal'q resurslar — tovar ha'm xizmetler jaratiw ushi'n kerekli barliq na'rseler.
- Erkin o'nimler — insang'a ta'biyat ta'repinen inam etilgen biypul aziqlar.

▪Ekonomikaliq wo'nimlar — insan ekonomikaliq iskerligi na'tiyjesinde jarati'lg'an wo'nimlar.

▪Sheklengenlik mashqalasi — sheksiz za'ru'rliklar ha'm sheklengen resurslar arasindag'i qarama-qarsiliq.

"Insang'a ta'n arziw-umtilislardi ju'zege shig'ariw,onin' sanali o'mir keshiriwi ushin za'ru'r bolg'an materialliq ha'm ruwxiy du'nyani, pa'rwaz etip atirg'an qustin' eki qanatina ten'lestirsek, ju'da' orinli boladi dep oylayman.Qay waqitta usi eki a'hmiyetli faktor o'z-ara u'ylesse, haqiqiy qos qanatqa aylansa, sonda g'ana insan, ma'mleket ha'm ja'miyet turmisinda o'siw-o'zgeris, joqarilaw procesi ju'z beredi" O'zbekstan Respublikasi birinshi prezidenti Islam Karimov.Shininda da insan ushin barliq qolayliqlar jaratilsa gana rawajlaniw,alga ilgerilew boladi.Insan qansha umtilgani menen materialliq tarepten sheklense,sol sebebli maqsetinede jete almaydi,yagniy jaraqatlangan qus ilajsizden bolsa da su'yretilip ju'rgeni siyaqli,insanda ma'nziline keshigip jetedi.

Da'stu'riy ekonomikali'q sistema — Ne? Qalay? Kim ushi'n? degen sorawlarg'a ja'miyette saqlanip kiyatirg'an ju'z jilliq da'stu'rlerge muwapiq juwap beredi.o'nim ata-babalardan miyras bolip kiyatirg'an usillar ja'rdeminde islep shig'ariladi,eski u'rp-a'detler tiykarinda bo'listiriledi. Bunday ekonomika tu'ri ju'da' a'yyemgi boli'p, natural xojaliq payda bolivi menen baslang'an. Ha'zirgi ku'nde bolsa artta qalg'an, pu'tkil du'nyadan bo'leklenip jasap atirg'an, sirtqi du'nya menen baylanisiw ha'm bariw qiyin bolg'an Tundra, Afrika ha'm Amazonka qalin' tog'ayliqlari, Sibir taygalari', okeanlardag'i kishi atawlarda ha'm biyik tawlarda jasap atirg'an jamaat ha'm qa'wimlerde ushirati'w mu'mkin.Da'stu'riy ekonomika — ekonomikanin' tiykarg'i sorawlarina ja'miyettegi da'stu'rlerge tiykarlani'p juwap beretug'in ekonomikaliq sistema. Bul ekonomikaliq sistemada derlik barliq wo'ndiris qurallari jeke ka'rxanalar, jeke adamlar qolinda bolip, barliq ekonomikali'q sheshimler tutiniwshi ha'm islep shig'ariwshilar ta'repinen erkin qabil etiledi. Ne, qansha mug'darda islep shig'ariw ma'selesi talap ha'm usinisqa tiykarlang'an bazar mexanizmi ja'rdeminde aniqlanadi.Misali:tutiniwshilarda temekini satip aliwg'a bolg'an tilek, yag'niy talap bolmasa, fermer xojaliqlari temeki ekpeydi, sebebi, oni hesh kim satip almaydi ha'm onnan payda joq. onin' ornina bolsa paydaliraq bolg'an da'n eginlerin egedi ha'm basqalar.Bazar ekonomikasi— jeke menshikke tiykarlang'an, barliq ekonomikaliq sheshimler erkin qabil yetilgen,ekonomikaliq o'nimlar bolsa bazar ja'rdeminde bo'listirilgen ekonomikaliq sistema.Oraylasqan jobali ekonomika.Bul ekonomikaliq sistemada derlik barliq o'ndiris qurallari ma'mleket qaramag'inda bolip, barliq ekonomikaliq sheshimler, neni qansha mug'darda islep shig'ariw ma'selesi hu'kimet ta'repinen oraylasqan halda sheshiledi. Sonday-aq, bul o'nimlerdi qalay islep shig'ariw aldin-ala jobalastirilip,orayda otirg'an bir topar qa'nigeler ta'repinen sheshiledi. Islep shig'arilg'an o'nim hu'kimet ta'repinen

bo'listiriledi. Islep shig'ariwdan aling'an payda ma'mleket iqtiyarinda qaldiriladi ha'm ol jobag'a tiykarlanip bo'listiriledi. Oraylasqan jobali ekonomikali'q sistema burin'g'i awqam ha'm bir qatar sotcialistlik ma'mleketlerde bar edi. Oraylasqan jobali' ekonomika — derlik barli'q ondiris qurallari ma'mleket qaramag'inda boli'p, ekonomikali'q sheshimler oraylasqan halda ma'mleket ta'repinen qabil etiletug'in ha'm jobag'a qaray a'melge asirilatus'g'in ekonomikaliq sistema. Aralas ekonomika-o'ndiris resurslarinin' bir bo'legi ma'mleket qaramag'inda, al qalg'anlari jeke ka'rxanalar ha'm adamlar qolinda boladi. Geypara tu'rdegi tovar ha'm wo'nimler ma'mleket ta'repinen islep shig'arilsa, qalg'anlari jeke ka'rxanalar ta'repinen islep shig'ariladi. Sonday-aq, aralas ekonomikada ma'mleket ekonomikani ta'rtpke sali'p turiwshi ku'sh sipatinda qatnasadi ham sonin' menen bir qatarda islep shig'ariwshilardin' ekonomikali'q erkinligi de ta'miyinlenedi. Sol sebepten, aralas ekonomikani bazar ekonomikasi ha'm oraylasqan jobali ekonomikani'n' "birikpesi"nen ibarat ekonomika dep atawg'a boladi'. Ha'zir du'nyanin' ko'plegen ma'mleketlerinde aralas ekonomika sistemasi hu'kim su'rmekte. Bug'an misal etip, Germaniya, Shvetsiya, Norvegiya, Finlyandiya, Kanada siyaqli bir qatar ma'mleketlerdi keltiriw mu'mkin. Sonisi qiziq, bul ma'mleketlerde ma'mleketin' ekonomikag'a aralasiwi barg'an sayin jetilistirilip barmaqta. Mamleketimizde ekonomikani qanshelli rawajlandirsaq, sonshelli insanlar qul astinda jasamaydi, mamlelet krisizge ushiramaydi. Sirt ellerden tovarlar alip kelip oni qayta islep ham qayta satqanda da ekonomikanin roli ulken.

Paydalanilgan adebiyatlar:

1. E.Sariqov, B.Xaydarov "EKONOMIKA BILIM TIYKARLARI" Tashkent 2019
2. I'.A. Karimovti'n' "Joqari' ma'nawiyat—jen' ilmes ku'sh" kitabi'
3. <https://uz.m.wikipedia.org/wiki/Iqtisodiyot>